

Gyurgyák János

Európa alkonya? Utak és tévutak az európai történelemben és politikában

Twilight of Europe? Ways and Wrong Ways in the European History and Politics

Összegzés

Nem könnyű feladat egy viszonylag nagy terjedelmű könyv főbb megállapításait röviden összegezni. Mindenekelőtt azért nem, mert minden összefoglalás szükségszerűen egyszerűsít, azaz bonyolult és szövevényes problémákra kellene itt most lehetőleg pofonegyszerű válaszokat adni. Miközben az ember pontosan azért ír komoly témáról könyvet, és nem tanulmányt vagy esszét, nem is beszélve a napi publicisztikáról, mert gondosan körül akarja járni a tárgyat, megvilágítani annak összetettségét és finom összefüggéseit, és végül, mielőtt kialakítaná a saját véleményét, lehetőleg figyelembe venni a pro és kontra érveket. Másrészt a dolog rettentően unalmas tud lenni, s ma itt semmit sem szeretnék jobban elkerülni, mintsem hogy Önök az elkövetkező órában el-elszenderedjenek. Bár ennek is meglenne a kedvező élettani hatása. Annál is könnyebben csúszhatnék bele az intellektuális egyhangúságba és monotoníába, mivel maga a kérdés gerincét alkotó Európai Unió legtöbb témája – mint ahogy azt az általam egykor hallgatott társadalomtudósok talán legokosabbja Ralf Dahrendorf megállapította – ásitásra ingerlő unalom. Miközben számunkra, európaiak számára, alig van égetőbb társadalmi és kulturális probléma ennél. Túlzás nélkül azt mondhatjuk, hogy a sorsunk függ ettől, és az esetleges rossz helyzetfelismerésnek, és még inkább a hibás politikai döntéseknek beláthatatlanok a jövőbeli következményei. Az 1900-es évek elején, tehát az első világháborút megelőző boldog békeidőkben sem gondolta senki, hogy néhány rossz döntés, vagy ahogy ezt Christopher Clark nagyszerű könyvében bemutatta, egymásra épülő rossz politikai döntések és történeti esetlegességek milyen szakadékbá tudják lökni az emberiséget. Nem gondolom, hogy ma itt tartanánk, de azt igen, hogy sokan illúziókba ringatják magukat látva az elmúlt immár több mint

Gyurgyák János történész, szociológus. E-mail: gyurgyak.janos@upcmail.hu

Jelen kézirat előadás formában a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Európa alkonya? című konferenciáján hangzott el 2018. november 15-én.

hetven békeév valóságát. Elfeledkezve arról a realitásról, hogy az emberiség – ahogy azt Vörösmarty Mihály zseniálisan megsejtette – *alapvetően sárkányfogvetemény*, illetve hogy mi európaiak a gyilkolásban és pusztításban mindig is az élen jártunk, és most is minden valószínűség szerint csak egy szunnyadó vulkán tetején ücsörgünk. Továbbá az sem lehet kétséges, hogy a következő válság, amely talán már itt toporog a kapunk előtt, valamikor megérkezik, csak azt nem tudjuk, hogy pontosan mikor, milyen mélységű lesz, és milyen következményekkel jár majd. A tét tehát túlságosan nagy ahhoz, hogy a megoldásra váró problémák és sarkalatos kérdések megválaszolása intellektuális unalomba fulladjon, vagy csupán a politikusok játékszerévé váljon. Minden tölem telhetőt megteszek tehát ma dél előtt, hogy ezt elkerüljem, azaz mindenfajta izgatószerék nélkül figyelmüket fenntartsam. Ennek érdekében egyrészt az ezernyi felvethető kérdés közül csak a legfontosabbakra koncentrálok, biztatva Önöket arra, hogy a többinek nézzenek utána a könyvben. Másrészt mellőzni próbálok mindenfajta tudálékos hókuszpókuszt, figyelemelterelő manővert, módszertani eszmefuttatást, azaz kertelés nélkül vetem fel a legégetőbb és legrázósabb témákat is. Továbbá mindent megteszek azért, hogy elkerüljem az unalmas és bürokratikus nyelvezetet, az úgynevezett euroblablát.

Szerintem három fő kérdés köré csoportosíthatók a legizgalmasabb európai problémák. Egy: mit jelent egyáltalán az, hogy Európa? Meg lehet-e határozni egyértelműen az európaiság értelmét? Meg lehet-e viszonylag nagy bizonyossággal mondani, hogy melyek azok a meghatározó és elengedhetetlen értékek és jellemvonások, amelyek elkülönítik ezt a kontinenst a többitől? Kettő: mi az Európai Unió tulajdonképpeni formája és tartalma, bölcs döntés volt-e ezt ebben a formában létrehozni, és még inkább, okos dolog-e ezt továbbra is így fenntartani? Három: mondhatunk-e valami biztosat a jövőre nézve, vagy meg kell elégednünk azzal a mindennapi bölcsességgel, hogy a múlt sötét, mélységes mély kút, a jelen érthetetlen és értelmezhetetlen káosz, a jövő pedig mindig is beláthatatlan és kiszámíthatatlan marad. Mindezt röviden összefoglalva: az emberiség, és benne Európa népei *homályból homályba* tartanak.

Miután kellőképpen elbizonytalanítottam Önöket, hadd mondjam el, hogy véleményem szerint az első két kérdésre van vagy legalábbis lehetséges racionális-tudományos válasz, ami persze nem jelenti automatikusan azt, hogy nekem sikerülni is fog ezt az elkövetkezőkben feltárni. A harmadik kérdésre valóban nem adható végső válasz, hacsak nem hiszünk az eleve elrendelésben, vagy valamiféle determinisztikus történelemmagyarázatban, ellenben ha nem kételkedünk – s csak remélni tudom, hogy ebben Önök velem tartanak – *a végső emberi szabadságban*, akkor ez szükségszerűen nyitottá és megjósolhatatlanná teszi a jövőt. Ennek ellenére azt gondolom, hogy ha az első két kérdésre helyesen válaszolunk, akkor a harmadik esetében sem kell teljességgel a sötétben tapogatoznunk. Ezekre a nem könnyű kérdésekre koncentrálok a továbbiakban.

De mielőtt ezt megtenném, engedtessek meg nekem, hogy két előzetes megjegyzést tegyek. Először is engem elsősorban Európa múltja, jelenje és jövője foglalkoztat, és nem csupán az Európai Unióé. Fontosnak érzem ezt a különbségtételt. Hajlamosak vagyunk ugyanis megfeledkezni arról, hogy a két dolog nem teljesen ugyanaz. Bár az elmúlt néhány évtizedben az Európai Unió mintegy kisajátította Európát, azaz kizárólag magát nyilvánította az európaiság letéteményesévé. Ha el is tekintünk attól a problémától, hogy Oroszország mennyire része Európának, erről a kérdéstről ugyanis a könyvben egy egész fejezet szól, de ezt itt most zárójelbe teszem, akkor is tény, hogy Európa fontos nemzeti,

mint például a svájci vagy a norvég nem részei az uniónak. Nem is beszélve a Balkánról, amely történetileg mindig is Európa puszkaporos hordójának bizonyult, következésképpen nem lehet eltekinteni tőle. S a jövő nagy kérdése, hogy vajon ez a régió megváltozott-e, vagy az maradt, ami mindig is volt. De talán nem is kell ilyen messzire menni, hiszen Nagy-Britannia kilépése, az úgynevezett Brexit folyamata, bármi is lesz ennek a történetnek a végső kimenete, egyértelműen bizonyítja, hogy a britek kb. fele-fele arányban megosztottak ebben a kérdésben, a skótok, a walesiek és az észak-írek inkább az unió mellett, az angolok inkább ellene. Magyarul: még az uniót alkotó alapnemzetek közvéleménye sem egységes az unió elfogadásának kérdésében. Ma még eldönthetetlen, hogy ebben az Európa számára oly lényeges kérdésben mi bizonyosodik be, a britek hagyományos *politikai bölcsessége*, nevezetesen, hogy ők még időben hagyták el a süllyedő hajót. Vagy az, hogy mára már teljesen vagy részlegesen elveszítették ezt a képességüket, azaz rosszul döntöttek a kilépéssel. Nem arról van szó ugyanis, amit sok politikus és politológus hangoztat manapság, nevezetesen hogy az unió meglesz a britek nélkül is, és hogy ez egyszerűen finanszírozási kérdés. Ezt végzetes tévedésnek gondolom, szerintem sokkal többről van szó. Nem a britek pénze fog ugyanis a jövőben hiányozni, hanem az sok évszázad alatt kiszenvedett politikai bölcsességük, amivel kétségkívül rendelkeznek, s amely olyannyira hiánycikk itt Közép- és Kelet-Európában. Elkötelezett anglofilként és konzervatív történészként mondom, az ő politikai tapasztalataik, újításaik, intézményteremtő-képességük, toleranciaigényük, de leginkább mérhetetlen szabadságvágyuk nélkül Európa talán még mindig egy autokraták által irányított kontinens lenne. Még világosabban és egyértelműen fogalmazva: a jövő szempontjából tragikusnak látom esetleges hiányukat, történészként és politikai gondolkodóként pedig *nem bízom* a franciák és a németek politikai bölcsességében, márpedig aligha lehet kérdés, hogy jövőnket ők ketten fogják alapvetően meghatározni. S ebbe alig lesz beleszólása másnak, bármit is gondoljanak erről a kis népek délibábokat kergető vezetői. Ezt a különbségtételt Európa és az Európai Unió között tehát fontosnak érzem, még akkor is, ha alapvetően én magam is az Európai Uniót tartom Európa jelenlegi fő kérdésének és egyben gondjának.

A másik bevezető megjegyzés is egy fontos különbségtételre vonatkozik. Sokan nem értik ugyanis, hogy alapvető különbség van, még ha egyazon tárgyra is vonatkoznak, egyfelől az *intellektuális-tudományos*, másfelől a *politikai* megközelítés között. Sporthasonlaltal élve: a politikusok és az értelmiségiek csak látszólag futballoznak azonos pályán. Ennek a különbségtételnek azért tulajdonítok olyan nagy jelentőséget, mert a két terület képviselői hagyományosan hadban állnak egymással, és kölcsönösen hajlamosak félreérteni egymást. Az intellektuális általában nem értik vagy képtelenek elfogadni a politikusok szempontjait, ha nem egyenesen felelőtlen szédelőgőknek, vagy rosszabb esetben műveletlen bunkóknak nézve őket. A politikusok pedig leginkább levegőnek szeretik nézni az értelmiségieket, rosszabb esetben még a föld színéről is eltüntetnék őket, s elárvult helyüket sóval hintenék be. A politikusok döntő többsége számára az értelmiségi legfeljebb megfizetett szolgaként vagy alkalmazottként, bármikor lecserélhető parasztbábúként képzelhető el, önálló véleménnyel rendelkező autonóm személyként alig. Jelezni szeretném tehát, hogy itt most határozottan szuverén értelmiségiként, autonóm gondolkodóként mondom el mondandómat, s jóllehet tudatában vagyok annak, de mégsem foglalkozom a politikusi megközelítés másságával, s az elgondolásaimból esetlegesen következő megvalósítás nehézségeivel. Azzal sem bíbelődnék most, hogy Európa kapcsán elkülönítsem az európai

politikusok különböző típusait, például a politikából élöket a politikáért élöktől. A realitásokat jól ismerő, s azokat csupán kihasználó hatalommaximáló politikusokat a jóval kevesebb számú államférfiaktól, akik bár ugyanolyan jól ismerik a realitásokat, a politikai körülállásokat, mint az előbbiek, de nem az uralkodó széljárást figyelik állandóan, s nem ülnek fel minden arra haladó hullámra, végül adandó alkalommal képesek szembemenni a nemritkán tudatlan vagy szélkakasként viselkedő közvéleménnyel is, ha szilárd értékeiket veszélyben érzik. Az államférfiak politikai teljesítményének ugyanis kizárólag egy mércéje van: *jobb világot hagynak-e maguk után, mint amit elődeiktől örököltek*. Egy szó, mint száz ebben az előadásban szempontjaim kizárólag intellektuálisak.

Az első kérdés tehát úgy hangzik, hogy mit jelent Európa, mi a lényege és értelme az európaiságnak, s végül melyek azok a meghatározó ismérvek, értékek, valamint jellemvonások, amelyek nélkül elképzelhetetlen Európa? A könyv írása során arra következtetésre jutottam, hogy Európa, bár vannak a nagy történészek, filozófusok és társadalomtudósok által feltárt közös gyökerei, bizonyos közös jellemvonásai, ennek ellenére mégis földrajzi-regionális, geopolitikai, vallási-kulturális, nemzeti és önazonossági szempontból *sokszínű és mélyen megosztott*, azaz egységes identitás nélküli földrész maradt. Éppen maga ez a földrajzi, politikai, gazdasági, kulturális és nemzeti sokszínűség Európa egyik legjellemzőbb ismertetőjegye. Ez a sajátosság Európát alapvetően megkülönbözteti más történeti és jelenlegi birodalmaktól, civilizációktól és kontinensektől, ahol sokkal inkább az egyszínűsége, uniformitásra, hatalmi és kulturális centralizációra való törekvés a jellemző. Ha azonban túl akarunk lépni Európa ezen közös és meghatározó jellegzetességén, s mégis csak megpróbálkozunk más ismertetőjegyek felkutatásával, akkor problémák és nehézségek sorával találjuk szembe magunkat. Nincs ugyanis két ezzel a problémával foglalkozó történész vagy társadalomkutató, akik ugyanazt mondanák, s ugyanazokat az ismertetőjegyeket emelték volna ki. Rendkívül széles a paletta, s leggyakrabban olyan karakterisztikumok szerepelnek műveikben, mint a görög-római humanizmus, a keresztény szellemi és erkölcsi értékek, a sokszínűség és a pluralizmus, a tolerancia, a szabadság, az emberi méltóság tisztelete, a racionális és tudományos gondolkodás, a jogállamiság, a sérthetetlen és elidegeníthetetlen emberi jogok stb.

Lássunk néhány konkrét példát ilyen normatív módon meghatározott karakteregyüttesekre és válaszkísérletekre, koncentráljunk tehát most azokra a gondolkodókra, akiknek volt valamiféle eredeti és átfogó elképzelése Európa lényegi magváról. Most tehát az egyszerűség kedvéért és az idő rövidsége miatt csak az általam legfontosabbakat említem, s eltekintek azoknak a történészeknek a bemutatásától, akik eleve megkérdőjelezték ezeket a *szubsztantív és esszenciális* megközelítéseket, magyarul, akik azt állítják, hogy az európai történelemben nincsenek ilyen, az egész történeti folyamaton végigfutó és az európaiság értelmét meghatározó értékek vagy jellemvonások. A szubsztantív megközelítést tagadó nézetek és álláspontok szerint az európai történelemnek vagy nincs „magja”, „lényege”, „értelme”, vagy ha van, az az emberi elme számára megközelíthetetlen. S ezért az a leghelyesebb, ha nem is foglalkozunk ilyen metafizikai kérdésekkel, azaz csak egyszerűen, kronologikus vagy tematikus rendben leírjuk magát a történeti folyamatot. Szerintük ugyanis az európai történelem részletes feltárása magával az európaisággal azonos. Ahogy az egyik legkiválóbb Európa-történész, Norman Davies fogalmazott, Európa hasonlít a griffmadárhoz, ennél fogva praktikusabb ennek az állatfajnak nem a meghatározásával, hanem csupán a leírásával tölteni az időt.

Kezdjük talán a sort talán az Európa-történetírás nagy alakjával, a katolikus lengyel *Oscar Haleckivel*. Halecki szerint az európai építményre a katolikus egyház tette fel a tetőt, azaz Halecki is osztotta Arnold Toynbee-nek azt a nézetét, hogy egy civilizáció alapja alapvetően mindig is *vallási*. Európa történelme – vélte – hosszú évszázadokon keresztül a kereszténység történelmével volt azonos, de még azokra a generációkra is, amelyek később elfordultak az ortodox keresztény tanítástól, a „keresztény etika törvényei mély hatást gyakoroltak”.

Mindezek után azt gondolhatnánk, hogy Oscar Halecki is azon katolikus gondolkodók közé tartozott, akik számára Európa spirituális lényegét maga a *keresztény vallás* jelentette. Ez azonban nem áll! Szerinte ugyanis Európa több mint a keresztény népek, majd a nemzetek Európája. Európa Halecki értelmezésében olyan „történelmi közösség”, amely alapvetően két pilléren, két alapeszmén nyugszik: a görög-római humanizmuson és a keresztény erkölcsi és szellemi értékeken. Halecki ezzel a kiindulóponttal két, Európa lényegét magyarázó addigi elméletnek is ellentmondott, egyrészt a földrajzi determinista nézeteknek, másrészt az európai kultúrát a római-latin civilizáció és a birodalom felbomlásában döntő szerepet játszó barbár törzsek szimbiózisával magyarázó koncepcióknak. Halecki elméletének figyelemreméltó jellegzetessége továbbá a *dinamizmus*. Nála ugyanis ez a két alapeszme nem alkot állandó, mozdulatlan, mechanikusan összenőtt egészet, viszonyuk nem egyszer s mindenkorra adott, hanem nagyon is változó, és nem ritkán konfliktusokkal teli. S ez az elgondolás abból a szempontból sem egyszer s mindenkorra adott és statikus rendszer, hogy Európa történelmének egyes kiemelt időszakában – s ilyennek tartotta ő mindenekelőtt a reneszánsz és a korai felvilágosodás időszakát, a görög-római eredetű humanizmus a másik – a keresztény alkotóelemhez képest jelentősen megerősödhetett, sőt uralkodóvá is válhatott. Halecki mondandójának lényege tehát, hogy Európa akkor virágzott, amikor ez a két alapérték nem került egymással éles ellentétbe, hanem viszonylag békésen, s egymást megtermékenyítve és kiegészítve, szimbiotikus kapcsolatban határozták meg az európai kultúrát és történelmet. Csak jelzem, hogy ez az eredeti és gyümölcsöző elmélet azonban kissé egyoldalúra és idealisztikusra sikeredett, hiszen ezekből az elvekből ugyanis nem vezethető le Európa kevésbé rokonszenves, sőtét és homályban hagyott oldala: a folyamatos és állandó háborúskodások, az imperializmus és a világhatalomra törekvés, a birodalmiság gondolata, az európai kultúra és az európai ember felsőbbrendűségének a tana, a fajelmélet, az állandó hódításra törekvés, a gyarmatosítás, különböző típusú diktatúrák kitalálása és működtetése, a nemzetek egymás közötti gyűlölködése és háborúi, két világháború kirobbantása, végül a totalitarizmus két válfajának elvi és gyakorlati kidolgozása. S ami legalább ilyen fontos, ez a két alap-pillér nem ad semmilyen magyarázatot az újkori történelem legjelentősebb mozzanatára, a kapitalizmus kialakulására.

Eredeti, izgalmas és továbbgondolásra méltó Európa-képet vázolt fel *Bibó István* is. Bibó István Európa-képének és hatalomelméletének alapszövetét tanítómesterétől, Ferrerótól vette át. Ferrero elméletének kiindulópontja a *félelem*, ő ugyanis úgy látta, hogy a félelem az élő univerzum lelke, s az emberiség gondolkodását alapvetően a félelem uralja. A politikai hatalom, a másokon való uralkodás vágya is ebből a félelemből származik. Bibót is alapjában ezek a kérdések izgatták: hogyan növelhető a bizalom, s hogyan csökkenthető a félelem egy társadalomban? Az erre adott válasza is azonos Ferreróéval, azaz lényegében

csak egy úton, nevezetesen a hatalom humanizálásának, moralizálásának és emberségessé, illetve ellenőrizhetővé tételének útján. Más megfogalmazásában: a félelem akkor csökkenthető egy társadalomban, ha valaki nem áll embertársainak nyomasztó kényszere alatt, és ő sem tart másokat e kényszer alatt. Bibó éppen azt tartja az európai kultúra egyik legfontosabb meghatározó jellegzetességének, s egyben megkülönböztető jegyének más kontinensekhez képest, hogy Európa képes volt kitérni az emberi történelem nagyobb részét meghatározó *kényszeralkalmazás és kényszerelviselés ördögi köréből*, mégpedig négy nagy európai állam- és társadalomszervező elgondoláson, mégpedig a görög-római világon, a katolikus egyházon, a reformáción és a francia forradalmon keresztül, amelyek fokozatosan megteremtették „a szabadság kis köreit”, s érvényre juttatták az emberi méltóság eszméjét. A szabadság kis köreinek kiépítésén túl Bibó szerint az európai politika és társadalomfejlődés másik jellegzetessége az *egyensúlyra törekvés*, mégpedig a politikai egyensúly mindkét vonatkozásában, tehát külpolitikai, nagyhatalmi értelemben, azaz az európai hatalmak közötti kiegyensúlyozottságra való folyamatos törekvésben. Másrészt belpolitikai és szociológiai értelemben is, azaz az egyes társadalmakon belül az egyensúlyra való törekvésben, ami Bibó számára elsősorban a korlátlan hatalomkoncentráció megakadályozását jelentette. Az európai politikában és történelemben szerinte akkor keletkeznek törések, válságok, amikor ezek a külső és belső egyensúlyok valamilyen okok következtében megbillennek, és ilyenkor van szükség a Bibó által részletesen kidolgozott közösségi terápiák finom alkalmazására. Amikor ugyanis a közösség tagjai nem tudják kivonni magukat a közösséget megrázkódtató történelmi tapasztalat, az ezek nyomán kialakult félelmek, illetve sérelmek uralma alól, akkor alakulnak ki a politikai hisztériák, s akkor kell a félelmi pszichózisaik oldásában segíteni őket.

Bibó tehát az európai történelmi és politikai fejlődés legnagyobb vívmányának és eredményének azt tartotta, hogy képes volt a társadalomban érvényesülő *erőszak- és igazságtalanság mennyiséget lényegesen csökkenteni*, ugyanakkor a társadalom szabadságigényét növelni, lépésről lépésre kitérni a személyes uralom különböző formáiból, s elindulni azon az úton, amely a jövőben elvezethet az általa kissé talán túlzottan idealisztikusan elképzelt társadalmi modell, a kölcsönös szolgáltatások társadalmá felé. Ezt az erőszak- és igazságtalanságmennyiség csökkentését szerinte az tette lehetővé Európában, hogy kialakult a különböző szabadságjogoknak (sajtó-, gondolat- és gyülekezési szabadság, hatalmi ágak elválasztása, általános választás útján létrejövő népképviseleti parlament, visszahívható végrehajtó hatalom, a hatalomtól független bíraskodás stb.) egy olyan egymással összefüggő és egymáshoz láncszerűen kapcsolódó rendszere, amely gyökeresen eltér a történelemben kialakult más kultúrák és civilizációk gyakorlatától.

A Bibó István nyomdokain elinduló *Szűcs Jenő* Európa-képének két lényeges összetevőjét kell kiemelni. Egyrészt Szűcs megkérdőjelezte, hogy lenne egységes európai modell. Szűcs szerint Európa nem tagolatlan, osztatlan egész, hanem három régióból álló konglomerátum. Egy olyan *háromosztatú rendszert* vázolt tehát fel, amelyben két autochton, egymástól lényegi pontokon különböző struktúra alakult ki, a keleti, amelynek jellemzői a ceszaropapizmus, az expanzív terjeszkedés, a lassú növekedés, a társadalmi rang szerinti hierarchia, s végül az autokratikus hatalomgyakorlás, illetve a nyugati. A kettő közé szorult egy harmadik, nem autochton, hanem mintakövető közép-kelet-európainak nevezett régió, amely bár nem rendelkezik önálló struktúra és rendszerképző erővel, ugyanakkor mind a keletitől,

mind pedig a nyugatitól különbözik. Inkább a nyugatihoz áll közelebb, mivel görög-római, keresztény és latin nyelvű hagyomány jellemzi, ugyanúgy, mint a nyugati országokat. Ebbe a csoportba tartozik Magyarország is. Ez a régió tehát a nyugati normákhoz igazodott, de a történések kelet-európai közegben játszódtak le, valamint modernizálódása, a struktúrák kialakulása sokkal inkább felülről szorgalmazott módon, mintsem alulról, organikusan és spontán módon történt. Ezen túl bár a nyugatias szerkezetek mindenütt megvannak, de *valamilyen formában mind deformáltak*, hiányosak, erőtlenekek, féloldalasak, „ritkább alakzatúak”, hol hiányosan csonkák, hol pedig aránytalanul túlbujáznak. Végül ezen népek, pontosabban ezen népek uralkodó elitje számára a nyugat-európai fejlődés volt és maradt a modell. A nyugati modell esetében Szűcs lényegében igazat adott Bibónak, aki a modern korban kialakult demokratikus társadalomszerveződés és közösgéjalkulás gyökereit a szerződéses viszonyokban, a kölcsönösen biztosított jogokban és kötelezettségekben, a „szabadság kis köreinek sokaságában”, valamint a hatalomkoncentrációt és az egyoldalú alávetést meghiúsító egyensúlyi helyzetekben találta meg. Szűcs ehhez még hozzátette, hogy a nyugati értelmű társadalomfejlődés lényegi összetevője még az antik-germán szimbiózisból kinőtt feudalizmus és hűbériség, továbbá a társadalom autonóm fogalmának kialakulása, *a társadalom és az állam szétválasztása*. Szűcs Bibóval egyetértett, amikor az európai specifikumot más kontinensekkel és civilizációkkal összevetve *a dinamikus fejlődésben* találta meg, de ő ennek okait másban látta. „A nyugati fejlődés titka – írja – nem a Spengler-féle fausti lélekben áll, még csak nem is abban, hogy az ázsiai civilizációk »ciklikus« mozgásával szemben »kumulatív« volt, hanem egy olyan fejlődésritmusban, melyben a kumulatív változás mindig egyben struktúraváltást is hozott. Vagy más szemszögből: maguk a struktúrák voltak olyanok, hogy eleve magukban hordták önmaguk meghaladásának feltételeit.” Ez az elképzelés, tehát hogy Nyugat-Európában a folyamatos kumulatív változások egyben *struktúraváltásokat* is eredményeznek, rendkívül eredetinek és gyümölcsözőnek bizonyult, de nyitva hagyta azt a kérdést, hogy miért is erős és folyamatos Európában a kumulatív növekedés, és a felhalmozások nyomán miért következnek be mindig strukturális váltások is? Ezekre a végső okokra a történet-tudomány valószínűleg nem tud választ adni. Ezekre a kérdésekre adott válaszokat, vagy válasz-kísérleteket alkalmasint csak a teológiában vagy a történetfilozófiában találhatjuk meg, vagy rosszabb esetben ott sem.

Végül ejtsünk néhány szót az egyik legjelentősebb 20. századi történész, a francia *Fernand Braudel* elképzeléséről. Braudel a szűkebb értelemben vett Európa legfontosabb jellemvonásának a kisebb-nagyobb rendek, rétegek és társadalmi csoportok *szabadságainak és jogainak* a folyamatos és rendíthetetlen, de nem konfliktus nélküli növekedését tartotta. Ehhez ugyanakkor Braudel szerint még egy lényeges mozzanat járult, nevezetesen, hogy a szabadságjogok ezen expanziója és kiteljesedése Európában nem – vagy csak időlegesen – járt társadalmi felfordulással. Úgy látta ugyanis, hogy a különböző szabadságok és jogok egymáshoz való viszonya nem nehézség nélküli, valójában korlátozzák és fenyegetik egymást. Az igazi európai nívumot az emberiség történetében tehát *a szabadságnak és a stabilitásnak* ez az elválaszthatatlan egysége adta. Bár Braudel pontosan tisztában volt azzal a dilemmával, amit Descartes egyik levelében fogalmazott meg, nevezetesen, hogy ha elméletben minden egyes individuum teljesen szabad, önmagában elégséges, akkor ezt a társadalom hogyan élheti túl, s milyen eszközei maradnak a közösségi szabályozásra?

Továbbá azt is tisztán látta, hogy a liberalizmus időszakában hogyan éltek vissza a szabadság eszméjével, milyen ellentmondások és antinómiák keletkeztek ennek nyomán. Mindezek ellenére – mondja Braudel – az individuális szabadság és nyelvezet az európai örökség mozdíthatatlan és kitörölhetetlen része, mintegy második természetünké vált, amellyel szükségszerűen együtt jár a tolerancia és mások tisztelete. Braudel a szabadság és a jogok mellett még négy Európát meghatározó jellegzetességet emelt ki: a kereszténységet, a humanizmust, a tudományos-racionális gondolkodást, valamint az industrializációt, végső soron tehát a kapitalizmust, amelyek így együtt valamennyire egységes európai kultúrát hoztak létre. Braudel végső ítélete, hogy Európát egyszerre jellemzi a fenti egységet jelentő gondolkodás és mentalitás, ugyanakkor a *nemzeti sokféleség*. Európa maga a sokféleség, ezért nem beszélhetünk az európai kultúráról, csak európai kultúrákról. A leginkább nyilvánvaló gazdasági különbségek, eltérő lehetőségek mögött is meglátja azonban az egységet, nevezetesen, hogy a középkortól kezdve Európa régiói ugyanazon gazdasági ciklusok (árak hullámozása, válságok, konjunktúrák és dekonjunktúrák stb.) hatásainak voltak kitéve.

Ez a négy kiragadott elmélet is egyértelműen bizonyítja, hogy nincs egy olyan formula, nincs egy olyan definíció, nincs egy olyan megközelítés, amely hiánytalanul visszaadná Európa lényegét vagy értelmét. Továbbá nincs két olyan szerző, akiknek a megközelítése, valamint Európa jellemző jegyeinek felsorolása teljesen fedné egymást. Végül egészen bizonyosan nincs az európaiságnak egy meghatározó fő jellemvonása, amely az európaiság alapját kizárólagosan jelentené. Ennek ellenére ezek a más-más megközelítések mégiscsak *egy irányba mutatnak*, nevezetesen, hogy Európa társadalmában a történelem folyamán – még ha ez a folyamat átmenetileg meg is akadt – a félelem, valamint erőszak- és igazságtalanság mennyisége nagymértékben csökkent, a társadalom szabadságfoka növekedett. Másodsor, Európát nagyfokú regionalitás, továbbá nem jelentéktelen nemzeti különbségek jellemzik. Harmadsor, Európának vannak részben a görög-római tradícióból, részben a kereszténységből fakadó közös gyökerei. Negyedszer, az európai társadalmak valóban aktívak, dinamikusak, s nem passzívak, mint a sintoista, a konfucianus vagy a buddhista civilizációk voltak, továbbá erős bennük a szabadságra, sőt a lázadásra való hajlam, azaz szembeállás mindennel, ami elnyomhatja, háttérbe szoríthatja az embert. A dinamikus mozgás ellenére Európát továbbra is *nagyfokú stabilitás* jellemzi. Az európai történelem egyik nagy csodája, hogy ez a stabilitást biztosító legitimitáció, ugyanakkor az állandó dinamikus változás együttesen jelentkezik. Mi következik mindebből? Szerintem három dolog, és mindhárom arra mutat, hogy valami egyedi, páratlan jelenséggel állunk szemben az emberiség egyetemes történetében. Egyfelől létrejött egy finom, példa nélküli és rendkívül törekeny rendszer, amelyben egyszerre van jelen a *kumulatív felhalmozás, a dinamizmus és a stabilitás*, valamint a stabilitás időszakonkénti megbomlása *struktúraváltást, s nem káoszt* eredményez. A rendszer másfelől is rendkívül törekeny, nevezetesen, hogy látszólag egymásnak ellentmondó és könnyen egymással konfliktusba kerülő elvek és ideák, mint a görög-római humanizmus, a kereszténység, a felvilágosult racionalizmus, továbbá a joguralom, az emberi méltóság és a szabadság eszményei végül mégiscsak rendszerre állnak össze. Valóságos csoda, hogy ezek az önmagukban is ellentmondásos és nehezen meghatározható elvek és értékek, amelyek ritkán kapcsolódnak harmonikusan egymáshoz, Európában mégiscsak működőképes gazdasági, társadalmi és politikai

szisztémát hoztak létre. Végül, van az európai történelemnek egy harmadik csodája, és látszólag megmagyarázhatatlan paradoxona, nevezetesen: a pluralizmus, a demokrácia és a sokszínűség csak ott virágozhat, ahol együvé tartozás, integráció és egység van, de mindenekelőtt közös terv a jövőre. Az európai történelemben gyakran felbukkanó gátlástalan diktátorok, felelőtlen autokraták, populista demagógok és értékekben nem hívó, azokat levetett ruhaként cserélgető hatalomtechnikusok sohasem fogták fel ennek a finom szövetnek, ennek a törékeny rendszernek a világtörténeti jelentőségét és egységét, s mindent megtettek ennek szétrombolására. Csak bizakodhatunk abban, hogy mint a múltban mindig is, úgy a jövőben is végső soron kudarcot fognak vallani. Mindezek azonban csak a közös gyökereket és tradíciókat jelentik, s önmagukban nem feltétlenül elégségesek ahhoz, hogy egy közös európai identitásról, összetartozás-tudatról, s egy működőképes európai politikai közösségről beszéljünk. Európa előtt álló fő kérdés tehát az, hogy a bizalom és erős közösségi érzés nélkül, vagy csupán minimális meglete mellett lehetséges-e megteremteni egy összeurópai demokratikus társadalmat és egy hatékony és működőképes európai uniót.

Ez a probléma azonban már átvezet második kérdésünkhöz, amit úgy fogalmaztunk meg, hogy milyen az Európai Unió tulajdonképpeni formája és tartalma, s bölcs döntés volt-e ezt ebben a formában létrehozni, illetve még inkább a jövőben fenntartani. Mielőtt azonban eljutnék alkalmasint pesszimistának tűnő végkövetkeztetésemhez, talán meglepő módon hadd vegyem először számba a nemzeti kereteket megszüntetni akaró, az egységes Európát létrehozni szándékozó elméletek és célkitűzések legfontosabb és meggondolásra méltó érveit. A sor élére kívánczik a kétségkívül legnyomósabb érv *a béke fenntartása*, valamint *az európai népek védelme*. Az elmúlt több mint hetven évben – s ez példátlan az európai történelemben – nem folyt nagyobb háború a kontinensen, leszámítva természetesen a Jugoszlávia szétesését követő horrort. A következő fejtegetésekből ki fog derülni, hogy talán én lennék az utolsó, aki az Európai Bizottság jelenlegi elnökét, a luxemburgi Jean-Claude Junckert a nagy európai államférfiak sorába iktatnám, mégis igazat kell adnom az elnöknek, amikor is azt fejtegette, hogy azok, akik kételkednek Európában, és akiket időnként a kétségbeesés kerülget, azoknak gyakrabban kellene meglátogatniuk Európa katonai temetőit. Ugyanígy az unió, illetve elődje az Európai Közösség meglehetősen hatékonysággal védte meg Nyugat-, Dél- és Észak-Európa országait a szovjet fenyegetéssel szemben, de hogy ez nem terjedt ki Európa minden országára és népére, nos, arról mi magyarok tudnánk ezt-azt mesélni. Bár nem tartozom azok közé, akik a 20. századi világegéseket kizárólag a *nacionalizmus* számlájára írják, miközben ennek szerepét nem is negligálnám teljes mértékben, meg kell mondanom, legalábbis legitim annak a kérdésnek a felvetése, hogy a béke fenntartásáért, azaz milliók halálának elkerüléséért vajon nem méltányos ár-e a nemzeti szuverenitás részleges vagy teljes feladása? Ebben az összefüggésben egészen más megvilágításba kerül a „brüsszeli bürokrácia” magas költségeit bíráló érvrendszere is. Ha ugyanis az unió intézményei a közös uniós büdzsének, azaz az összeurópai GDP egy százalékának jelentékeny részét saját magukra költenék is, még az sem volna túlságos nagy ár egy európai háború elkerüléséért. Ugyancsak az unió eredményei közé tartozik egy európai gazdasági-kulturális network kiépítése, továbbá a gazdasági hatékonyság növelése, bár emellé akár már nagy-nagy kérdőjeleket is tehetnénk, valamint a szabadság, az emberi méltóság, a demokrácia és a jogállam megőrzése, jöllehet

különösen a legutóbbi időkben itt is szaporodhatnak kérdőjeleink. S ez utóbbi területen mi magyarok sem vagyunk ma született bárányok, így alkalmasint mai tetteink miatt lenne mit meggyónnunk. De a legfontosabb érvek egy szorosabb európai unió megteremtése és fenntartása mellett talán nem is a fentiek, hanem *geopolitikai* jellegűek. Ha jól érzékelem a világtörténelem 21. századi trendfordulóját, akkor ez az amerikai unipoláris rendszer végét, és erőteljes multipoláris tömbösödést és nagyhatalmi politizálást jelent, azaz az amerikai mellett a kínai, az orosz, valamint esetlegesen az indiai vagy a ma még körvonalazatlan iszlám államok megerősödését. Kérdés, hol lesz ebben a teljességgel új geo- és világpolitikai szituációban Európa helye, és vajon a nemzetek Európája működőképes-e egy ilyen konstellációban, továbbá, hogy egy kis ország számára fenntartható-e a „belül is vagyok, kívül is vagyok” ingadózó stratégiája, az Ady Endre által is megénekelte komország státusza, s végső soron nem vezet-e ez újabb nemzeti tragédiához.

A fentiek tehát mind-mind megfontolásra méltó dilemmák, s egészen bizonyosan nem igaz az az érvelés, miszerint nincs mit vesztenünk az Európai Unió lazításával vagy egyenesen szétverésével. Könyvem azonban elsősorban nem ezekkel a távoli eshetőségekkel és lehetőségekkel számol, hanem – ha úgy tetszik – a múlt és a jelen realitásait veszi számba. Középpontjában egy európai identitás, egy európai társadalom, egy európai közösség kialakulásának valószínűsége vagy még inkább valószínűtlensége áll. Továbbá annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy mi van az egész uniós elképzelést meghatározó koncepció mögött? Az unió ugyanis több évtizeden keresztül egy meglehetősen homályos és bizonytalan elvre, az *egyre szorosabb egység* (ever closer union) tézisére épült, amelynek sem a végcélja, sem az időtartama, sem pedig a követendő módszerei a mai napig nem világosak és kidolgozottak. A továbbiakban tehát ezt a három kulcskérdést, tehát az európai identitást és az unió politikai rendszerének formáját, és az e mögött meghúzódó rejtett elvet vizsgálom.

Kezdjük talán a sort egyik legnehezebb kérdéssel, az *európai identitással*. Az előbbiekben arra a következtetésre jutottunk, hogy bár Európának vannak közös gyökerei, közös jellemvonásai, ennek ellenére mégis földrajzi-regionális, geopolitikai, vallási-kulturális, nemzeti és önazonossági szempontból mélyen megosztott földrész. Maga a földrajzi, politikai, gazdasági, kulturális és nemzeti sokszínűség Európa egyik legjellemzőbb ismertetőjegye. Ennek következtében immár a hetvenéves integrációs erőfeszítések ellenére sem tudott létrejönni a közös európai identitás.

Az Európai Unió „alapító atyái”, nem úgy, mint a maiak nagyon is tisztában voltak egy közös európai identitás jelentőségével. Ők még emlékeztek a 19. századi olasz Massimo d’Azeglio képviselő nevezetes mondására: „Olaszország már megszületett, most az olaszok következnek”. Így gondolkodtak: a közös Európa már megszületett, már itt van és működik, s most következnek majd az európaiak. Az alapító atyáknak az volt ugyanis a reményük, hogy a *nemzetek közötti szolidaritás* hamarosan erősebb lesz az általuk idejétmúltak tekintett nacionalizmusok összetartó erejénél, azaz a közeljövőben kialakul egyfajta közös európai identitás. Azt feltételezték, hogy a nemzeti jelleg nem kerül szembe a nemzetek felettségével, sőt a kettő harmonikus egységet alkot majd. Még Jean Monnet is azt gondolta, hogy nem elég csupán szupranacionális intézményeket létrehozni, hanem mindenképp magukat az európai embereket kell egyesíteni, mert szerinte a föderáció jövője az európai emberek jövőbeli akaratán nyugszik. Az alapító nemzedéket tehát még átította az egységesülés szelleme és vágya, utódaik azonban – mindmáig – már csak

az együttlét mindennapi és praktikus problémáit szeretnék megoldani. Nem mondhatjuk, hogy az unió intézményei ne tettek volna lépéseket a közös európai identitás megteremtése érdekében az ERASMUS projektől az európai testvérvárosok programig, a közös útlevétől az uniós himnuszig. Ezek a programok bár kétségtelenül erősítették egy európai hálózat létrejöttét, az identitás kérdésében azonban *semmi komolyabb eredményt nem érttek el*. Ezek a kísérletek nem váltak tényleges közösségképző erővé, továbbá nem hoztak létre egységes európai közvéleményt, így mindmáig a nemzetek maradtak az identitás és kulturális egység legfontosabb vonatkoztatási pontjai. A kollektív identitás elemei, a nyelv, a vallás, a kultúra, a történelmi tudat, az ellenségek stb. csak korlátozottan jelentek meg európai szinten, miközben ennek a folyamatnak önmagától kellett volna beindulnia, mint ahogy ez a 19. században a nemzetek esetében történt. A közös identitás azonban alapvetően nem kényszer hatására alakul ki, következésképpen nem kényszeríthető ki, legalábbis a 20. század elejétől bizonyosan nem.

Ugyanezt a részleges sikertelenséget mutatják az elkészült közvélemény-kutatási adatok és a szociológiai vizsgálatok is. Az európai polgárok ugyanis keveset tudnak az unió működéséről, s ezért nem véletlen, hogy az úgynevezett demokratikus deficit fogalma mellett gyakran találkozhatunk a szakirodalomban a *tudásdeficit* terminussal is. A mélyebb szociológiai vizsgálatok szerint azoknak az aránya, akik magukat inkább európainak tartják („most of the time”), az elmúlt 20 évben stabilan 15-20% körül mozgott. Ezekről a polgárokról állíthatjuk többé-kevésbé, hogy elsősorban európaiak. Ha ehhez a csoporthoz hozzávesszük azokat, akik magukat részben („some of the time”) európaiaknak tartják, akkor ez az arány együttesen 50% körül mozog. Ebből következően az európai népesség valamivel kevesebb mint felének nincs semmiféle európai identitástudata. Az identitást és ezen túlmutatóan egy esetleges föderális európai demokrácia jövőjét nagyban befolyásolja *az idegen nyelv tudása* is, az a tény nevezetesen, hogy az európai polgárok körülbelül 40%-a nem beszél idegen nyelvet, s a másik 60% többsége sem azon a szinten, hogy az identitás-képző lenne. S egyébként is, melyik legyen ez az idegen nyelv: az angol, a német, a francia? Nehéz elképzelni egy olyan demokráciát, ahol hiányzik, vagy csak korlátozottan van jelen a mindenki által értett és követhető nyelv és közös kommunikáció.

Összefoglalva tehát azt mondhatjuk, hogy több mint hetvenéves uniós erőfeszítések ellenére sem tudott létrejönni a közös európai identitás. Mi következik mindebből? Ezzel áttérünk az unió politikai formájának és a mögötte meghúzódó koncepció problémájára. Mivel nem alakult ki egységes európai identitás, így nincs egységes európai társadalom és európai közvélemény, ennek következtében nem alakult ki az *egységes európai politikai közösség* sem. Enélkül azonban föderális Európáról beszélni, illet megvalósítani, nem más, mint kalandos és veszélyes vállalkozás, de leginkább merő illúzió. Ugyanakkor a világban és Európában bekövetkezett alapvető változások miatt már nem lehet visszatérni a régi, jól megszokott nemzetállami keretek közé sem, amelyet – nem teljesen alaptalanul – manapság szidalmazni szokás, elfelejtve, hogy a modern korban a nemzetek teremtették meg azt a politikai közösséget, amely talaján a demokrácia és a jogállam egyáltalán kibontakozhatott. Az egyetlen működésképes rendszer egy európai konföderáció lehetett volna, de ezt az „alapító atyák” akarata, s mindenekelőtt a zseniális Jean Monnet meghiúsította, beépítve a rendszerbe egy általam Monnet-kódnak nevezett cselekvést, amely állandó reformra, állandó továbblépésre kényszeríti az uniót a föderáció irányába, anélkül, hogy erre az európai népesség többségének valódi igénye lenne. Ennek következtében *Európa*

csapdába került, nem tud visszalépni az általam helyesnek gondolt konföderációs formához, ugyanakkor a működőképes föderációhoz szükséges minden alapfeltétel is hiányzik. Ebből a lehetetlen helyzetből jelentett egy ideig kiutat a kompromisszumos *egyre szorosabb unió* elképzelése. Az egyre szorosabb unió koncepciója azonban végső soron feltételez egyfelől egy célt, amely felé az egész folyamat tart, de ez a végcél – mint ahogy azt a fentiekben láttuk – a ködbe vész, azaz pontosan, részleteiben nem fogalmazódott meg soha sem.

Az egyre szorosabb unió koncepciója és politikai gyakorlata mögött tehát végső soron az európai politikai elit határozatlansága húzódik meg, s hosszú időn keresztül mégis azért működött megfelelően Európában, mert háttérbe szorított vagy elnapolt egy fontos problémát, tudniillik a végső célokra vonatkozó feloldhatatlan ellentétet. A föderalisták és a konföderalisták között ugyanis éppenséggel ez a koncepció és politikai gyakorlat tette lehetővé a kompromisszumot, azaz ezért nem robbant ki mindmáig nyíltan a két elképzelés mélyén meghúzódó konfliktus. Továbbá azért sem, mert a nemzeti-nacionalista erők viszonylagos gyengesége egészen a legutóbbi időkhöz nem fenyegette ezt a *hallgatólagos kompromisszumot*. Ez a koncepció valamelyest megfeleltetett a nyugat-európai nemzeteknek (különösen a németeknek), akik a nemzeti fejlődés útját már a 19. században végigjárták. A csatlakozás után azonban olyan országok is bekerültek be az unióba, amelyek ezt az utat még nem járták be, így igen messze vannak még a poszt-nacionalista állapottól és eszméktől. Ezeknek az országoknak át kellett venniük az addig Nyugat-Európában organikus módon keletkezett joganyagot, így nem csoda, hogy ebben a régióban ez nem vagy csak korlátozottan szervesült. S megoldatlan maradt a fő kérdés, azaz: mi is az egész projektum végcélja: föderáció, konföderáció, államszövetség, nemzetek laza társulása vagy valami más? Az egyre szorosabb egység elképzelésnek és politikai gyakorlatnak ugyanis végső soron ez a legnagyobb problémája, nem tudjuk, hogy – bár egyre szorosabban tesszük ezt – végül is hova, merre tartunk. Egy kompromisszumos és kényszer szülte megoldás, módszer és eszköz mára sok vonatkozásban alternatíva nélküli cellá vált, így nem is lehetett más a sorsa, mint a tartalmatlanná válás, majd a teljes kiüresedés. S ma ezt a kiüresedett gondolatot és gyakorlatot nagyon nehéz lelkesítő eszmeként felmutatni az európai polgárok számára.

Arra a kérdésre is határozott választ kellene adni, hogy mi az a gazdasági, társadalmi és politikai forma, amely hosszú évtizedek után Európában létrejött, de amely szemmel láthatóan nem tudott, s ma sem tud nyugvó pontra jutni vagy megszilárdulni. Az egyik leggyakrabban használt hasonlat az unióval kapcsolatban a *kerékpár*, amelyet állandóan hajtani kell, mert ellenkező esetben azonnal leáll, s az eredeti projektum végleg értelmét veszti. A másik a *hajókaraván*, amelyet egyrészt nem olyan könnyű megfordítani, még ha rossz irányba megy is. Másrészt, a karaván sohasem várhatja meg leglassúbb járművet, ha célhoz akar egyáltalán érni. De találó metafora-e a kerékpár vagy a hajókaraván Európa meghatározására és leírására? A végső kérdés, hogy mi az a jelenség, mi az az „állatfaj”, amely kialakult itt a szemünk előtt, mi a természete, s rokonítható-e bármilyen mással az eddigi világtörténelemben, továbbá leírható-e ez a politikai rendszer legalább megközelítő pontossággal. Hogy mennyire nincs még megközelítő konszenzus sem e kérdés körül, azt jól mutatja, hogy Jacques Delors, aki egyike volt a mai formában létező unió legfontosabb kigondolóinak és megteremtőinek, valamint hosszú időn keresztül elnöke az Európai Bizottságnak, azt találta mondani egyszer, hogy az unió meghatározatlan politikai objektum (non-identified political object). Az Európai Unió definiálása

kérdésében a legfontosabb és a leginvenciózusabb uniós kutatók között is olyan szakadéknai a távolságok húzódnak, amelyek meghökkentők és egyben elgondolkodtatók. Egyikük neo-középkori birodalomnak (Jan Zielonka), másikuk kormányközi rezsimnek (Andrew Moravcsik), szabályozó államnak (Giandomenico Majone), tagállamok uniójának (Christopher Bickerton), mások többszintű kormányzási formának vagy új nemzetek feletti államnak tartják a kialakult formát.

Az Európai Unió politikai rendszerének és formájának meghatározása így több okból sem könnyű feladat. Először is az Európai Unióról szóló szerződés nem ad pontos, a hagyományos fogalmi keretbe illeszkedő meghatározást. Nem is adhat, hiszen ez a politikai formáció – mint ahogy az alábbiakban erről még lesz szó – kentaurljelenség. Pontosan ezt a hiányt pótolja a homályos, egyre szorosabb egységterminus, amint azt a fentiekben láttuk és elemeztük. Másodszor *maga az unió szerkezete és működése sem statikus rendszer*, hanem állandóan változó, szerződésről szerződésre mindig valamennyire újabb alakot öltő politikai berendezkedés. Nem véletlen tehát, hogy az európai polgárok többsége nem érti az uniót ezt a bonyolult, sokszor informális működését, s ezzel kapcsolatban inkább csak – pozitív vagy negatív – előítéleteik vannak, komolyabb ismeretek nélkül. Nehéz a polgároknak valami olyasmivel azonosulni, amit még meghatározni, körvonalazni sem tudnak igazán, s aminek értelmezéséhez kifinomult nyelvezet és nem kevés történelmi tudás szükséges. Az unió egyik legkitűnőbb kutatója és értelmezője, John McCormick még ennél is radikálisabban fogalmazta meg kételyeit, amikor azt kérdezte, hogy hogyan tudunk egyáltalán gondolkodni vagy véleményt formálni valami olyanról, amiről azt sem tudjuk, hogy micsoda. Kevés biztos állítás kockáztatható meg tehát az unió mibenlétéről. Bizton állítható egyrészt, hogy az Európai Unió országai a szó klasszikus értelmében már nem nemzetállamok, azaz vezetőik már nem rendelkeznek teljes szuverenitással országaik felett. Továbbá az Európai Unió mai formájában még nem föderáció, hiába álmodtak oly sokan erről. Európából nem lett az Amerikai Egyesült Államokhoz hasonló politikai szerkezetű Európai Egyesült Államok, s fölöttébb kérdéses, hogy lesz-e valaha. Ebből következik, hogy nem épült ki teljes vértéttel az európai szuperállam, bármennyire is riogatnak „Brüsszellel” euroszeptikus politikusok és publicisták. Bár kétségtelen, hogy az európai kormányzásnak és irányításnak vannak bizonyos szupranacionális elemei. S az is biztosan mondható, bármi legyen is ez az új képzet, hogy ami létrejött mindenképpen unikális a történelemben. Ebből a szempontból igaza lett Monnet-nak: az európai közösség valóban ugrás volt a sötétbe.

Minden bizonnyal azokkal az értelmezőkkel és kutatókkal érthetünk leginkább egyet, akik ennek a politikai rendszernek egyfelől a *világtörténelmi újdonságát*, másfelől a *hibrid* voltát hangsúlyozzák. Az Európai Unió bár nemzetek feletti képződmény (supranational polity), de kevesebb mint egy állam, ugyanakkor több mint egy országok közötti nemzetközi szervezet. A nemzetek Európája kifejezés, amit oly előszeretettel hangoztatnak euroszeptikus politikusok, ezt a már megvalósult uniót semmiképpen sem írja le. Ez az új politikai képződmény ugyanis már túlmutat ezen a koncepción. A „nemzetek Európája” nem is egyértelmű fogalom, talán ezért is használják oly előszeretettel igazi céljaikat elleplezni akaró politikusok. A kifejezés ugyanis egyfelől egy nemzetközi szervezetbe tömörült szuverén nemzetek közösségét jelentheti, másfelől utalhat nemzetek laza konföderációjára. Az Európai Unió mai formája *mindkettő értelmezésnél több*, tehát ha valaki ma a nemzetek Európáját követeli, akkor az egyértelműen azt jelenti, hogy az unió ilyen-olyan visszaépítésében, lebontásában érdekelt vagy egyenesen arra törekszik.

Az Európai Unió tehát nem föderáció, de nem is konföderáció, nem egyszerű nemzetközi szervezet vagy kooperáció, s mai formájában már nem szuverén államok közössége. Talán azt mondhatnánk Ernst Haas és Simon Hix nyomán, hogy az unió *egy komplex és hibrid forma, egy kentaur*, amely pontosan leképezi a föderalisták és konföderalisták között létrejött és folyamatosan változó kompromisszumot, amelyről a fentiekben már beszéltünk. Ezek után nem is csodálkozhatunk rajta, ha az európai polgárok nagy részének nincs ideje és kedve egy ilyen jellegű vitához és hosszadalmas értelmezéshez. Ennek következtében nehezen tudnak azonosulni egy ilyen soha és sehol nem volt, alig-alig definiálható, bonyolult, általuk nehezen átlátható képződménnyel. Valahol itt van a mélyen fekvő oka a negatív eredménnyel végződő referendumok sorozatának, amit az európai szupranacionális politikai elit mindig értetlenkedve és megdöbbenéssel fogad. Általában is elmondható, hogy az inkább föderációpárti európai gazdasági, politikai és kulturális elit képtelen belátni, hogy elképzeléseiket nem mindenki osztja, s az európai népesség többsége elutasítja. Nem véletlen, hogy ez az elit tartózkodik attól, hogy a föderáció kérdését összeurópai népszavazásra bocsássa.

Végül befejezésül ejtsünk néhány szót arról az izgalmas kérdéstről, hogy mik az esélyei a rendszer tovább élésének, azaz mi lehet az unió jövője? Erre a kérdésre csak *hipotetikus és feltételes válasz* adható, ha igaz a bevezetőben megfogalmazott elképzelésem a végső emberi szabadságról. Ma ugyanis még senki sem tudhatja, hogy mi lesz a történet vége: nemzetállamokra való szétesés, a jelenlegi helyzet stabilizálódása kisebb-nagyobb korrekciókkal, vagy pedig a nemzetállamok végleges megszűnése Európában? Ennek ellenére mégis mi mondható viszonylagos biztonsággal? Szerintem annyi mindenképpen, hogy az unió történet *semmiképpen sem egyirányú, csak egy kimenetelű unilineáris folyamat*, és még kevésbé ábrázolható úgy, mint üdvtörténet vagy történeti szükségszerűség. Ez a bizonytalansági tényező a jövőt illetően a legutóbbi négy válság után (alkotmányozás kudarca, eurókrízis, euroszeptikus pártok megerősödése, Brexit) azok számára is világossá válhatott, akik az eddigi integrációs folyamatot üdvtörténetként értelmezték vagy egyirányúnak gondolták, s akik előzetesen elképzelni sem tudták, hogy az unió egyszer még nyitott végű kalanddá válhat. Az unió tehát ma már újra több oldalról vitatott projektum lett, s az sem tartható teljesen kizártnak, hogy mögüle eltűnhet az európai polgárok eddigi – igaz, eddig sem teljesen egységes – támogatása.

Arra a kérdésre a fentiekben felsorolt érvek alapján, nevezetesen hogy lehetséges-e egyáltalán föderális államszövetség politikai-kulturális közösség nélkül, *határozott nemleges választ adnék*. Egy ténylegesen működő politikai-kulturális közösség nélküli föderatív Európában rendkívüli módon megnehezülne, ha nem egyenesen lehetetlenné válna a demokrácia, s nagymértékben megnövekedne egy centralisztikus-bürokratikus politikai berendezkedés veszélye. Egymással hatékonyan kommunikálni képtelen, az értékek minimális konszenzusát elfogadni nem hajlandó, a nemzeti helyett egységes politikai-kulturális közösséget kialakítani nem tudó népesség állandó konfliktusok forrása lenne. Nem tudja az ilyen politikai szisztéma ugyanis kitölteni azt a mély szakadékot, amely egyfelől a kormányzók, az irányítók, másfelől kormányzottak és irányítottak között húzódik. Működőképes politikai közösség és közvélemény nélkül képtelen lenne egy ilyen föderális politikai rendszer megszerezni az irányítottak döntő többségének lojalitását, így legitimitása könnyen veszélybe kerülhetne. Továbbmélyülne így az a szakadék, amely már most is megfigyelhető az elit és a népesség többsége között. Ennek az ellentétnek a feloldása

nélkül nincs megoldása az európai problémának. Ezenfelül a föderációt megteremteni kívánókat és az azt elutasítókat legyenek azok konföderalisták vagy nacionalisták mély, antagonisztikus ellentét választja el, amelyeket eddig is csak a homályos egyre szorosabb unió jelszavával lehetett egybetartani. Ha ez lesz hosszú távon az európai politika legfőbb törésvonala, akkor az kizárja a versenyelvű demokráciát, hiszen ez a kérdés mélyen megosztó, *vagy-vagy* választást tesz csak lehetővé, következésképpen megakadályozza egy új politikai váltógazdaság kialakulását. Ez pedig a hagyományos belső európai egyensúly végét jelentené. Végső soron tehát arra a következtetésre jutottam, hogy itt lenne az idő visszatérni a konföderációs elképzelésekhez, amelyeket először Charles de Gaulle és belügyminisztere, Christian Fouchet fejtettek ki, és amelynek lényege, hogy az európai parlament a nemzeti parlamentek küldötteiből áll, valamint korlátozott hatalommal rendelkezik, s a bizottság csupán végrehajtó szerve a szuverén országok tanácsa egyhangú döntéseinek. Ebből következően egyfelől itt az idő *felhagyni a lehetetlen megkísértésével és délibábok kergetésével*, mert ez még komoly gondokat okozhat a jövőben. Másfelől le kell számolni azzal az illúzióval, hogy van visszatérés a nemzetállamok korába, s létezik még működőképes *nemzetek Európája*, hacsak a fenti konföderációs elképzelést nem nevezzük annak. Arra a kérdésre, hogy vajon adottak-e a ma politikai feltételei egy ilyen jellegű visszalépésnek határozott nemmel felelhetek. Ugyancsak ma még elképzelhetetlen az uniós intézmények bizonyos visszabontása vagy gyökeres átalakítása, különös tekintettel az euró körüli mizériákra. S itt térek vissza arra, amit a bevezetőben az értelmiségi és a politikusi szerepek különbségéről mondtam. Intellektuális szempontból a fenti következtetésre jutottam, de hogy ez politikailag hogyan kivitelezhető, nos, arra nem tudok ilyen határozottsággal válaszolni. Arra azonban gondolni sem merek, hogy a váltásra majd csak egy, a kontinens egészét megrázó válság után kerülhet sor. Felelősen gondolkodó értelmiségi vagy politikus nem kívánhatja, hogy beteljesedjen a zseniális Jean Monnet jóslata, miszerint „az emberek csak akkor hajlandók elfogadni a változást, ha szembe kell nézniük annak szükségességével, és csak akkor ismerik fel ezt a szükségességet, ha a válság már a nyakukon van”.

Köszönöm megtisztelő figyelmüket!

